

DERIVAREA – SURSĂ A OMONIMIEI

de

Florina-Maria BĂCILĂ

Indiferent dacă au fost întotdeauna lexeme diferite sau dacă au apărut ca rezultat al dezintegrării unui cuvânt polisemantic, omonimele iau naștere pe mai multe căi, în strânsă legătură cu transformarea sistemului lingvistic¹. După cum se știe, omonimia este implicată și în formarea cuvintelor, a așa-numitelor *omonime derivaționale*, rezultate prin acest

¹ În limba română (ca și în alte limbi), apariția omonimiei (în speță a celei lexicale), adică faptul că două cuvinte ajung să fie identice ca formă, se datorează mai multor cauze, menționate în aproape toate lucrările de specialitate care tratează acest fenomen; enumerăm câteva dintre ele: Finuța Asan, *Observații cu privire la omonime*, în PLG II, p. 114-115; Angela Bidu-Vrânceanu, *Omonimia*, în idem, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997, p. 335-336, s.v.; Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Humanitas Educațional, colecția „Repere”, 2005, p. 66-69; Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 102-103; Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, în PLG I, p. 134-143; Nicolae Felecan, *Vocabularul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 172-174; Narcisa Forăscu, *Omonimia*, în LLR, XXIX (2000), nr. 1, p. 5; Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, București, Humanitas Educațional, colecția „Repere”, 2004, p. 67-69; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [ediția a II-a], București, Editura Ministerului Învățământului, 1956, p. 39-41; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 267-268; Aurora Pețan, *Omonimia*, în Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 395-396, s.v.; Alexandru Popescu-Mihăești, *Omonimia. Dicționar de omonime*, București, Casa de Editură „Avram Iancu”, 1993, p. 31-33; Sorin Stati, *Cuvinte românești. O poveste a vorbelor*, București, Editura Științifică, 1964, p. 15-19; Vasile Șerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 173-175; Ion Toma, *Limba română contemporană. Fonetică – fonologie, lexicologie*, București, Editura Fundației România de Măine, 2000, p. 116; Petru Zugun, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Iași, Editura Tehnopress, 2000, p. 254-260; cf. și Otto Ducháček, *Précis de sémantique française*, Brno, Universita J. E. Purkyně, 1967, p. 72; St. Ullmann, *Précis de sémantique française*, IIe édition, Berne, Éditions A. Francke S.A., 1959, p. 219-224 etc.

procedeu². Ea se datorează, în primul rând, creării, la un moment dat, a unui cuvânt nou, având un înveliș sonor identic cu al altuia, din vechiul fond al limbii. Apariția omonimelor poate fi cauzată de coincidența formală întâmplătoare a două lexeme, dintre care unul primar (moștenit sau împrumutat), iar celălalt – derivat pe teren românesc: *păcurar*₁ „cioban” < lat. *pecorarius* – *păcurar*₂ „muncitor care se ocupă cu extragerea păcurii din pământ; vânzător de păcură” (< *păcură* + sufixul nomen agentis *-ar*). În timp ce *păcurar*₂ „găzar” poate fi analizat cu ușurință, căci identificăm, în structura lui, substantivul *păcură* și sufixul *-ar* (a fost creat după modelul altor nume de meseriași care au această terminație caracteristică³), *păcurar*₁ „oier” nu se lasă descompus. În schimb, în alcătuirea etimonului său latinesc, *pecorarius*, se recunoaște tema *pecor-* din *pecus*, *pecoris* „turmă” și sufixul *-arius*⁴. *Păcurar*₁ este folosit, cu precădere, în Transilvania, unde nu există posibilitatea confuziei cu omonimul său, *păcurar*₂ „găzar”, pentru că acesta din urmă nu circulă în Ardeal. De altfel, „drumul oilor” de pe vremuri se reflectă în numele unei străzi din Iași: strada *Păcurari*, pe unde ciobanii transilvăneni intrau în cetatea de scaun a Moldovei, ducându-și oile la iernat în locuri potrivite din împrejurimi.

Iată alte exemple similare: *băncuță*₁ (înv. și reg.) „veche monedă de argint în valoare de 50 de bani” (< germ. *Bankozettel*) – *băncuță*₂ „bancă mică” (< *bancă* + sufixul diminutival *-uță*); *chinez*₁ (reg.) „jude comunal” (< srb. *knez*) – *chinez*₂ „persoană care face parte din populația de bază a Chinei sau este originară de acolo” (< *China* + sufixul *-ez*); *cleștar*₁ (azi poetic) „cristal” (< magh. *kristály*) – *cleștar*₂ „unealtă cu care se trag

² Derivarea fiind una dintre sursele importante ale omonimiei, Paula Diaconescu (*op. cit.*, p. 135-137) enumeră 11 asemenea subcategorii de omonime; pentru tipuri și exemple de *omonime derivaționale*, vezi și Vasile Șerban, Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 178-179; Finuța Asan, *op. cit.*, p. 114; Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *op. cit.*, p. 67-68; Nicolae Felecan, *op. cit.*, p. 173-174; Valentin Moldovan, *Omonimia și derivarea*, în AUT, XXIII (1985), p. 31-33; idem, *Omonimia și polisemia. Limite și interferențe (Cu referire specială la limba rusă contemporană)*, Arad, Editura „Viața Arădeană”, 1999, p. 66-96 și p. 150-164; Cristian Moroianu, *Omonimia în sfera lexicului*, în LL, XLIV (1999), vol. II, p. 25; Alexandru Popescu-Mihăești, *op. cit.*, p. 32; Petru Zugun, *op. cit.*, p. 258-259; Marin Bucă, Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 109-110, alături de următoarea observație foarte importantă: „În categoria omonimelor derivaționale ar trebui să se includă numai acele perechi de cuvinte la care omonimia (sau polisemia) morfemelor de derivare este completată cu omonimia rădăcinilor.”

³ Vezi Elena Ciobanu, *Categoriile semantice create de sufixul -ar în limba română*, în SMFC III, p. 143-154; cf. și Ecaterina Ionașcu, *Sufixele -ar și -aș la numele de agent*, în SMFC I, p. 77-84.

⁴ Vezi, în acest sens, G. I. Tohăneanu, „Viața lumii” *cuvintelor. Vechi și nou din latină*, Timișoara, Editura Augusta, 1998, p. 250-251; Vasile Frățilă, *O relictă latinească în graiurile dacoromâne: *păcură (pl. păcure, pecori) „oaie, turmă de oi”*, în idem, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 239-249; Sorin Stati, *op. cit.*, p. 18.

cercurile pe vasele din doage de lemn” (< *clește* + sufixul instrumental *-ar*); *coșar*₁ „îngrăditură de nuiete pentru adăpostul vitelor în timpul nopții” (< sl., bg., scr. *košara*) – *coșar*₂ „hornar” (< *coș* „horn” + sufixul nomen agentis *-ar*); *fluiet*₁ „instrument muzical popular de suflat” (etimologie nesigură; cf. alb. *fl'oere*) – *fluiet*₂ „fluierătură, șuier” (derivat postverbal de la vb. *a fluiera*); *sorb*₁ „arbore cu flori albe și fructe cărnoase, al cărui lemn se folosește în strungărie” (< lat. *sorbus*) – *sorb*₂ „vârtej de apă cu centrul adânc”; „piesă metalică perforată care se montează la extremitatea introdusă în lichid a țevii de aspirație a unei pompe” (derivat regresiv de la vb. *a sorbi*)⁵; *spătar*₁ „(în Evul Mediu) demnitar la curtea domnească în țările române” (< slv. *spadarŭ*) – *spătar*₂ „meșteșugar care face spete” (< *spată* „piesă la războiul de țesut” + sufixul nomen agentis *-ar*) – *spătar*₃ „spatele unui scaun” (< *spate* + sufixul *-ar*) etc. În limba română, acestea constituie categoria cea mai numeroasă de omonime derivaționale.

Omonimia se mai poate instala:

- între derivate de la aceeași bază (de la sensurile diferite ale aceluiași cuvânt) cu sufixe identice formal, dar cu valori distincte (sursa coincidenței o reprezintă deci omonimia afixală): *acar*₁ „cutie în care se păstrează acele și celelalte instrumente de cusut” (< *ac* „obiect subțire de oțel, ascuțit la un capăt, care servește la cusut” + sufixul instrumental *-ar*; cf. fr. *aiguillier*) – *acar*₂ „instrument de alamă sau de fier cu capetele curbate, folosit de femeile de la țară pentru a construi în jurul lui conciu” (etimologie nesigură; probabil din *ac* + sufixul instrumental *-ar*)⁶ – *acar*₃ „macagiu” (< *ac* „macaz” + sufixul nomen agentis *-ar*);

- între derivate de la cuvinte diferite cu același sufix, însă cu valori multiple: *ciocănaș*₁ „ciocan mic” (< *ciocan* + sufixul diminutival *-aș*) – *ciocănaș*₂ „muncitor într-o mină de sare” (< vb. *a ciocăni* + sufixul nomen agentis *-aș*);

- între derivate de la baze diferite cu sufixe diferite: *pisoi*₁, s.m. „pui de pisică, pisic; cotoi” (< *pis* + sufixul *-oi*) – *pisoi*₂, s.n. (reg.) „pisător, pisălog” (< vb. *a pisa* + sufixul *-oi*); *ștregărie*₁ (înv.) „vagabondaj, hoinăreală”; (pop.) „zburdălnicie, ghidușie” (< *ștregar* + sufixul *-ie*) – *ștregărie*₂ (înv. și reg.) „atelier unde se făceau ștreanguri” (< *ștreang* + sufixul *-ărie*);

- între derivate de la cuvinte diferite cu sufixe diferite, în urma evoluției morfologice din aceeași rădăcină. E vorba despre derivate de la

⁵ În asemenea situații, este vorba despre cuvinte primare care au aceeași formă cu altele, obținute prin derivare regresivă.

⁶ MDA, s.v., menționează că termenul are etimologie necunoscută, iar în DA, s.v., se precizează că e posibil să fie vorba despre „același cuvânt ca cel precedent, având la început sensul de «instrument în care se înfig acele care țin conciu»”.

baze diferite din punctul de vedere al structurii lor morfematice, specializate semantic, care aparțin aceleiași familii lexicale (au radical comun) și, implicit, etimologice: *fierărie*₁ „atelierul în care fierarul prelucurează la cald fierul sau alt metal; meșteșugul fierarului” (< *fierar* + sufixul *-ie*) – *fierărie*₂ „magazin unde se vând obiecte fabricate din fier sau din alt metal”; „obiecte sau piese din fier ori din alt metal” (< *fier* + sufixul colectiv *-ărie*); *albinărie*₁ „apicultură” (< *albinar* + sufixul *-ie*) – *albinărie*₂ „mulțime (mare) de albine” (< *albină* + sufixul colectiv *-ărie*); *cizmarie*₁ „meseria cizmarului” (< *cizmar* + sufixul *-ie*) – *cizmarie*₂ „atelierul cizmarului”; „marfa cizmarului” (< *cizmă* + sufixul colectiv *-ărie*); *cărămidărie*₁ „meșteșugul fabricării cărămizilor” (< *cărămidar* + sufixul *-ie*) – *cărămidărie*₂ „loc special amenajat pentru fabricarea cărămizilor” (< *cărămidă* + sufixul colectiv *-ărie*) etc.⁷

Alteori, mai rar, seria omonimică este formată din derivate de la baze omonime cu același sufix: *băiaș*₁ „persoană care pregătește baia într-o baie publică” (< *baie*₁ „scăldătoare” + sufixul nomen agentis *-aș*) – *băiaș*₂ „miner” (< *baie*₂ „mină” + sufixul nomen agentis *-aș*); *somnișor*₁ „somm de scurtă durată” (< *somn*₁ + sufixul diminutival *-ișor*) – *somn*₂ „somm mic, pui de somm (pește)” (< *somn*₂ + sufixul diminutival *-ișor*); *fluieraș*₁ „fluiet ciobănesc, mic și scurt” (< *fluiet* „instrument muzical” + sufixul diminutival *-aș*, sufix care are o altă valoare în cazul lui *fluieraș*₂ „cântăreț din fluiet” < *fluiet* + sufixul nomen agentis *-aș*) – *fluieraș*₃ „fluietătură, șuier” (< *fluiet* „șuier” + sufixul diminutival *-aș*).

Același sufix se poate alătura însă unor baze diferite, dar asemănătoare formal, dând naștere omonimiei; de pildă, atașarea sufixului nomen agentis *-ar* la substantivele (paronime) *strung* și *strungă* are ca rezultate lexemele *strungar*₁ „muncitor calificat în prelucrarea pieselor la strung” (< *strung* + sufixul *-ar*) și *strungar*₂ (cu diminutivul *strungăraș*) „ciobănaș care mână oile la strungă pentru a fi mulse” (< *strungă* + sufixul *-ar*), mai puțin cunoscut, cel puțin în mediul urban, dar frecvent întâlnit în povestirile „păcurărești” ale scriitorilor noștri⁸. Așadar, omonimia se poate produce și între două derivate de la cuvinte diferite; vezi și *ciurui*₁ „a cerne, a trece prin ciur”, „a găuri” (< subst. *ciur* + sufixul verbal *-ui*) – *ciurui*₂ „a picura, a clipoci” (< interj. *ciur*, care imită zgomotul produs de un șuvoi de apă, + sufixul verbal *-ui*); *fecioresc*, *-ească*₁ „de fecioară,

⁷ Acest tip de omonimii prezintă mari dificultăți de interpretare, deoarece este greu de stabilit cu exactitate dacă, în cazurile menționate mai sus, avem de-a face cu polisemie sau cu omonimie, mai ales că sensurile derivatelor sunt legate, într-un fel sau altul, de semantismul bazei; pentru această discuție, vezi Vasile Șerban, Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 178-179; Liviu Groza, *op. cit.*, p. 68.

⁸ Pentru discuția despre acest termen, vezi G. I. Tohăneanu, *Scrisori din roase plicuri*, Timișoara, Editura Eubee, 2002, p. 80.

feciorelnic” (< *fecioară* + sufixul adjectival *-esc*) – *fecioresc*, *-ească*₂ „de fecior, băiețesc” (< *fecior* + sufixul adjectival *-esc*); *grindiș*₁ „depozit sau mulțime de grinzi”; „scheletul de grinzi al acoperișului casei țărănești” (< *grindă* „element de construcție care asigură rezistența” + sufixul *-iș*) – *grindiș*₂ „podiș, tăpșan” (< *grind* „mică ridicătură de teren de formă alungită din mijlocul apelor curgătoare sau al mării, care rezultă din depuneri aluvionare” + sufixul *-iș*); *măluros*₁ „(despre cereale) atacat de mălură” (< *mălură* + sufixul adjectival *-os*) – *măluros*₂ „cu maluri abrupte” (< *maluri*, pluralul substantivului *mal*, + sufixul adjectival *-os*)⁹.

Prin derivare de la unele omonime, se obțin alte serii de omonime: de la *porumb*₁ „plantă din familia gramineelor”, s-a format *porumbar*₁ „loc unde se depozitează porumbul, pățul”, de la *porumb*₂ (pop.) „porumbel” avem *porumbar*₂ „adăpost pentru porumbei” și *porumbar*₃ „specie de uliu”, iar de la *porumbă* „fructul porumbarului” s-a format *porumbar*₄ „arbust sălbatic din familia rozaceelor”.

Derivarea este, și în alte limbi, o sursă importantă a omonimiei. De pildă, în franceză, sufixele *-er*, *-é* și *-ée* creează derivate omonime de la aceeași rădăcină: *aller*, vb. „a merge, a se duce” – *allée*, s.f. „alee”; *communiquer*, vb. „a comunica” – *communiqué*, s.m. „comunicat”; *boucher*, vb. „a astupa” – *bouchée*, s.f. „îmbucătură”. Există însă și derivate omonime cu același sufix de la cuvinte diferite: *griller*₁, vb. „a frige (pe grătar)” < *gril*, s.m. „grătar” + sufixul *-er* – *griller*₂, vb. „a pune zăbrele, a băga la închisoare” < *grille*, s.f. „grilă, gratii, zăbrele” + sufixul *-er*.

Dimpotrivă, se poate întâmpla ca același sufix să se alăture unor baze omonime. De la cele două verbe franțuzești *échauder*₁ „a opări” și *échauder*₂ „a vărui”, se formează, cu ajutorul sufixului *-age*, *échaudage*₁, s.m. „opărire” și *échaudage*₂, s.m. „văruire, spoire”. Substantivele omonime *volerie*₁ „vânătoare cu șoimi” și *volerie*₂ „hoție” sunt derivate cu același sufix, *-erie*, de la *vol*₁, s.m. „zbor”, respectiv *vol*₂, s.m. „furt”; *boursier*₁, s.m. „(elev, student) bursier”, provine din *bourse*₁, s.f. „pungă în care se țineau banii”, apoi „alocație bănească (lunară) acordată de stat, de o instituție etc. unui elev sau unui student pentru acoperirea cheltuielilor de studii” + sufixul *-ier*, iar omonimul său, *boursier*₂, s.m. „jucător la bursă”, e format, cu același sufix, din *bourse*₂ „instituție în care se negociază hârtii de valoare și valută și unde se desfășoară tranzacții de mărfuri” (vezi *fermier* „fermier”, *cordonnier* „cizmar”, *routier* „camionagi”).

Prin derivare regresivă, de la o rădăcină verbală se poate forma un substantiv desemnând acțiunea respectivă, așa încât, de exemplu, fr. *bond*,

⁹ Vezi Vasile Șerban, Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 174; Aurora Pețan, în Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, p. 396, s.v. *omonimie*.

s.m. „săritură, salt” (< *bondir*, vb. „a sări, a face salturi”), devine omonim al adjectivului *bon* „bun”; fr. *coupe*, s.f. „tăiere” (< *couper*, vb. „a tăia”) este un omonim al substantivului *coupe* „cupă” etc.

*

După cum se observă, derivarea, manifestată în diverse forme, reprezintă o sursă importantă a omonimiei între derivate sau între acestea și cuvintele primare. Fenomenul poate porni de la termeni omonimi ori de la aceeași bază cu afixe omonime și avem de-a face fie cu omonimia rădăcinilor, fie cu cea a afixelor, fie cu cea a rădăcinilor și afixelor totodată. Nu trebuie ignorată nici distanțarea semantică ce urmează procesului de restructurare morfematică a unor unități lexicale cu rădăcină comună.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AUT = „Analele Universității (de Vest) din Timișoara”. Seria științe filologice, Timișoara, I, 1963 ș.u.

DA = ***, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I (A-B), București, 1913.

LL = „Limbă și literatură”, București, I, 1955 ș.u.

LLR = „Limba și literatura română”, București, I, 1972 ș.u.

MDA = ***, *Micul dicționar academic*, volumul I, literele A-C, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

PLG I = ***, *Probleme de lingvistică generală*, vol. I. Redactor responsabil Al. Graur, București, Editura Academiei, 1959.

PLG II = ***, *Probleme de lingvistică generală*, vol. II. Redactor responsabil Al. Graur, București, Editura Academiei, 1960.

SMFC I = ***, *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I. Redactori responsabili: Al. Graur și Jacques Byck, București, Editura Academiei, 1959.

SMFC III = ***, *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al III-lea. Redactor responsabil Al. Graur, București, Editura Academiei, 1962.

LA DÉRIVATION – SOURCE DE L’HOMONYMIE

(Résumé)

L’article se propose de relever l’idée que la dérivation, manifestée sous des diverses formes, représente une source importante de l’homonymie. Le phénomène peut impliquer l’identité formelle accidentelle entre un mot hérité ou emprunté et un mot dérivé en roumain, mais aussi l’homonymie des radicaux et des affixes. En outre, il ne faut pas ignorer les distinctions sémantiques entre les unités lexicales homonymes qui ont un radical commun.